

ртизанки з античної Александрії, яка прийняла християнську віру, своєрідним філософським посібником з етики і моралі.

З цією олітературненою притчею французького класика В. Підмогильний пізніше віднайде психологічно-світоглядну домінанту у своєму романі «Місто», де повія відмовлятиметься головному героєві Степану Радченку розкрити свої сокровенні внутрішні порухи душі: «Розмова далі не клеїлась, попросилась вона холодно, немов величезну кривду їй вчинив, і хлопець вийшов, переймаючись до неї пошаною, якось схвильовано розуміючи, що жінка продається, а людина – ні» [7:523].

Тому нерідко в творчості письменника амориністика втілювалася через образ прос-

титутки, яка гордо spacerувала по бульварах міста, кидаючи виклик штучній міщанській моралі. Суспільство для В. Підмогильного, як і для екзистенціалістів, є чимось чужим, темною холодною безоднею, яка руйнує внутрішній світ індивіда. Автор закидає своїх героїв у вир ірраціонального жаху, відчаю, трагедії буття.

Психоаналітичний дискурс української інтелектуальної романістики В. Підмогильного, Є. Плужника, М. Івченка, як і їх прозова творчість взагалі, відкриває не тільки особливий філософський горизонт людського буття, а передусім людяність, момент істини, гуманістичний процес, плекаючи відчуття цілісності зі своїм народом.

Література

1. Грузенберг С. Гений и творчество / С. Грузенберг. — Л. : Изд-во п. Сойкина, 1924.
2. Домонтович В. Твори. В 3 т. Т. 1. Проза (оповідання, повісті) / В. Домонтович ; [передм. Ю. Шевельова]. — Б.м. : Вид-во «Сучасність», 1988.
3. Зборовська Н. Код української літератури. Проект психоісторії новітньої української літератури / Н. Зборовська. — К. : Академвидав, 2006.
4. Коваленко-Плужник Г. Спогади / Г. Коваленко-Плужник // Україна. — 1990. — № 3 (січень).
5. Корпусова В. «Третьє» життя В. П. Петрова : «Він був людиною покликання, а не визнання» / В. Корпусова // Слово і час, 2002. — № 10.
6. Павличко С. Теорія літератури / С. Павличко ; [передм. М. Зубрицької]. — К. : Вид-во «Основи», 2002.
7. Підмогильний В. Оповідання. Повість. Романи / В. Підмогильний. — К. : Наукова думка, 1991.
8. Плужник Є. Змова у Києві: Роман, п'єси / Є. Плужник ; [упорядк., передм., та прим. Л. Черватенка]. — К. : Укр. письменник, 1992.
9. Хорни К. Самоанализ. Психология женщины. Новые пути в психоанализе / К. Хорни. — СПб. : Питер, 2002.
10. Москаленко М. Микола Зеров : доля і доробок / М. Млскаленко // Зеров М. Українське письменство ; [упоряд. М. Сулима]. — К. : Вид-во «Основи», 2003.

А. С. Дубровська

Психологічний механізм роздвоєння Якова Михайлюка в конфлікті між людським і диявольським (за романом В. Винниченка «Записки кирпатого Мефістофеля»)

Дубровська А. С. Психологічний механізм роздвоєння Якова Михайлюка в конфлікті між людським і диявольським (за романом В. Винниченка «Записки кирпатого Мефістофеля»). У статті зроблена спроба розкрити деякі визначальні елементи поведінкової моделі головного персонажа роману В. Винниченка «Записки кирпатого Мефістофеля»: егоїстична спрямованість, опозиція «я – вони», агресія, делінквентна (злочинна) поведінка, пов'язана з другою (диявольською) натурою, життєва криза та переоцінка цінностей. Також роль інстинктів Еросу й Танатосу у формуванні поведінкової моделі, мотив влади.

Ключові слова: роман, модель поведінки, диявол, ірраціональне, роздвоєння.

Дубровская А. С. Психологический механизм раздвоения Якова Михайлюка в конфликте между человеческим и дьявольским (по роману В. Винниченко «Записки курносого Мефистофеля»). В статье предпринята попытка раскрыть некоторые определяющие элементы модели поведения главного персонажа романа В. Винниченко «Записки курносого Мефистофеля»: эгоистическая направленность, оппозиция «я – они», агрессия, признаки делинквентного (преступного) поведения, связанного со второй (дьявольской) натурой Михайлюка, жизненный кризис и переоценка ценностей. Также роль инстинктов Эроса и Танатоса в формировании модели поведения, мотив власти.

Ключевые слова: роман, модель поведения, дьявол, иррациональное, раздвоение.

Dubrowska A. S. Jakow Mihajluk's psychological mechanism of bifurcation in conflict between human and devil (behind the novel of V. Vinnichenko «Zapiski kirpatogo Mefistofelya»). In article undertaken attempt to reveal some defining elements of model of the behavior main personage of novel V. Vinnichenko «Zapiski kirpatogo Mefistofelya»: egoistical orientation, opposition «I – they», aggression, attributes of criminal behaviour, connected with second (devil) nature of Mihajluk, vital crisis and reassessment of values. Also a role of constructive and destructive instincts in formation of model of behaviour, motive of authority.
Keywords: the novel, model of behaviour, a devil, irrational, bifurcation.

Роман В. Винниченка «Записки Кирпатого Мефістофеля» уже став об'єктом дослідження багатьох літературознавців: праці Р. Багрій, Т. Блажесвської, Т. Гундорової, Н. Завертальюк, Н. Зборовської, І. Кошової, Л. Ожоган, С. Павличко, В. Панченка, Н. Паскевич, Б. Пастуха, Т. Пушкаренко, В. Хархун, А. Чебан, Н. Явтушенко. Особлива увага звернена на проблематику [10:130, 132, 226], поетику, семантичну структуру твору (мелодраматичну, натуралістичну, екзистенційну) [14:8], етико-психологічну концепцію «чесності з собою» – своєрідний еквівалент суспільної моралі, яка (концепція) дорівнює моралі надлюдини у Ф. Ніцше [10:136]; образ Якова Михайлюка [10:60–67; 14:12–13] – біса з людським обличчям, якого (персонажа) включають у ряд романних образів В. Винниченка, що регламентують моральний, психологічний та соціальний експеримент: Мирон Купченко («Чесність з собою»), Хома («Рівновага»), Вадим Стельмашенко («По-свій», «Божки»), Петро Заболотько («Заповіт батьків»), Андрій Халепа («Хочу») [14:6]. Інші персонажі розглядаються як супровідні, оскільки позначають одну з іпостасей головного персонажа (Нечипоренко – минуле, Сосницький, Кривуля – майбутнє, Ганна Забережна і Клавдія – символи духовного й фізичного бажання Михайлюка) [14:8]. У цілому, «Записки Кирпатого Мефістофеля» називають «романом-вироком, який завершує експериментаторську творчість В. Винниченка 1906–1916 рр.» [14:6]. Але, як і кожне непересічне явище, цей твір відкриває нові аспекти дослідження, серед яких і дискурс ірраціонального.

Останній пов'язаний з ідеєю-фікс головного персонажа – Якова Васильовича Михайлюка (Кирпатого Мефістофеля) про надприродність своєї істоти, ототожнення себе з дияволом, Мефістофелем. Яків Михайлюк об'єднав риси надлюдини Ф. Ніцше: «Я почувую себе щедрим, благодущим Богом» [2:260], який засвоїв філософію сильних (паралель із Заратустрою Ф. Ніцше: «Я прагну до своєї мети, простою своєю ходою; через нерішучих і недбайливих я перескочу» [9:23]) та «чесність з собою» сильної, але роздвоєної особистості, створеної В. Винниченком.

Показ роздвоєного ества Якова Михайлюка символізується посередництвом принципу дзеркального відображення. Дивлячись у дзеркало, Михайлюк прагне зрозуміти причину власної нецілісності. Якщо на початку роману роздвоєння асоціюється переважно з зовнішніми елементами – портретом, адже саме за «лице і постать мене називають Мефістофелем, а за ніс – Кирпатим Мефістофелем» [2:203], то у фіналі роману відчуття роздвоєння абсолютно психологізується: «лице чуже і неприємне» [2:381]. Таке роздвоєння обертається двійництвом: «Двійник – відсторонене відбиття персонажа. Змінюючи за законами дзеркального відбиття образ персонажа, двійник являє сполучення рис, що дозволяють побачити і їхню інваріантну основу, і зрушення (наприклад, заміна симетрії правого – лівого...)» [8:70]. Зовнішнє починає провокувати внутрішні зміни, передовсім через поведінкову модель, яка у випадку Михайлюка набуває ознак агресивно-деструктивних. Друга (диявольська) натура мучить Михайлюка («Так, я хочу, хочу, хочу!» – злісно, уперто, жадно й тупо відповідає хтось»), штовхає його на те, чого він не бажає: «Я з огидою думаю про себе». Огида «за те, що весь я підвладний якимсь силам, які роблять мої вчинки випадковими, необґрунтованими, незалежними від моєї волі і свідомості» [2:239]. Відтак говоримо про неврознав'язливих станів. Унаслідок самонавіювання, оцінок іншими прогресує потреба самоідентифікації з дияволом, Мефістофелем, що є виявом ірраціонального.

Ототожнюючи себе з Мефістофелем, Михайлюк намагається скоригувати свою поведінку у суспільстві, бути спокусником, циніком, скептиком – дияволом.

Виникає, з одного боку, внутрішній конфлікт (боротьба мотивів: інстинкту життя (лібідо) та інстинкту смерті (мортидо), конфлікт між «Я-реальним» та «Я-ідеальним») і зовнішній розрив між Михайлюком-Мефістофелем та соціальним оточенням через розбіжності поглядів на суспільну мораль, загальноприйняті цінності, світогляд.

Михайлюк прагне адекватно себе поцінувати, проте не може цього зробити, оскільки

постійно дисонує між «є» і «бути»: є людиною, а хоче стати нелюдиною. Його «Я» нецілісне, розірване завищеною самооцінкою (загалом характеризує себе як сильну, холоднокровну, вольову особистість, але тут же зневажає за те, що ніколи нічого не доводить до кінця, називає себе «паскудою»), у ньому дивовижно злилися ніби дві сутності – конструктивна (людська) і деструктивна (диявольська), на межі яких і витворюється характер, абсолютно людський, якому притаманні й сильні (розум, енергійність, дієвість, знання людської психології), і слабкі (сумніви, роздратування, агресивність, цинізм, невпевненість, егоцентризм) риси: «Нікчемний, недороблений Кирпатий Мефістофель! Ні в чому я не можу дійти до кінця. Навіть у злому я не можу дійти до кінця... Ненавиджу та лешуюся тільки вибухами, спокушаю в один замах..., а кінець кінцем виходить по Писанію: «Аще добре хочу, злоє содіваю». Содіваю злоє, навіть не бажаючи того, – виходить само собою» [2:235].

Це й спричинює його соціально-психологічну дезадаптацію: Михайлюк відчуває відчуження, самоту, ізольованість від світу. Виникає опозиція «Я-вони» (Мефістофель-люди) як «порушення групової інтеграції, ідентифікації» [11:47]. Мефістофель самотній, тому що «нікого не любить». Але ця самотність для Якова потрібна, бажана: «Мені нічого не треба від людей, я не потребую їхнього ближчого товариства. Вони рухаються навколо мене, але не зачіпають; і свідомість своєї цілковитої ізольованості серед них, незалежності, самоти дає глибоке чуття спокою» [2:265].

Яків уважає життя нудним, банальним, нецікавим, безглуздим, а людей – нікчемними, обмеженими. Цим пояснюється його сарказм, іронія, цинізм, зверхність у поведженні з людьми. Невмотивовані туга, нудьга, апатія є його постійним настроєм. На думку психологів В. Москальця і Ю. Сидоренка, соціально-психологічна дезадаптація проявляється в широкій гамі психічних зрушень – «від негативно забарвлених емоційних переживань (тривоги, роздратованості, пригніченості, апатії..., злості, гніву, страху тощо) до невротичних синдромів (астенії, депресії), дисфорії (розлад настрою, тривожності)» [11:47].

Михайлюк мучиться питанням: у чому сенс життя людей: «Справді, навіщо я живу? Рішуче не розумію...» [2:211]. Відтак страждає через усвідомлення абсурдності, кінечності життя через смертельну самотність, без-

порадність і тугу, тому намагається розірвати стосунки з людьми й не може, бо залишається істотою соціальною (за А. Маслоу, потреба в приналежності й любові [7:169]). «Моя туга подібна до того страху, який буває... на цвинтарі... Я звик бути в отарі, звичка ця йде з дитинства людськості... Є туга, є нудьга, важка, гризуча, темна..., і вийти з цього людського кола неможливо...» [2:210–211].

Сум, тривога, нервовість провокують агресивну модель поведінки як психічний механізм захисту. Кирпатий Мефістофель намагається захиститися від депресії, нервового напруження, туги агресивним ставленням до людей. Як зауважив Е. Фромм, «якщо людина страждає усвідомленням самотності, безпорадності й туги, вона може спробувати перебороти свій екзистенціальний тягар переходом у стан екстатичного трансю... Для цього є багато можливостей. Одна з них... ненависть й агресивність» [13:205]. Цією тезою можна пояснити деструктивну життєву позицію, характерну егоїстичну спрямованість Михайлюка-Мефістофеля і на її основі визначити тип особистості персонажа як демонстративний, домінуючий, «який прагне до задоволення своїх потреб за рахунок панування» [6:75; 15:49]. Характерними рисами такої особистості є активність, комунікабельність, агресивність, самовпевненість, прагнення до самотності, пихатість, егоїзм, ницість, нахил до інтриг, хитрість, артистичність, бажання влади та впливу над людьми [6:34]. Є в характері Михайлюка й риси макевелістичного чи маніпулятивного типу особистості [6:34], оскільки люди цього типу негативно сприймають докільця, а людину зневажають, вважаючи її від природи злою, агресивною, конфліктною. Тому нікому не варто довіряти, а для досягнення своєї мети всі засоби прийнятні [6:34].

Для деструктивної, егоїстично спрямованої особистості важливим є мотив влади – «стійке й чітко виражене прагнення людини мати владу над іншими людьми» [7:181]. Михайлюк грається людськими життями, використовуючи різні засоби впливу: маніпуляцію, переконання, самовисування, навіювання, прохання, деструктивну критику (лінія поведінки з Сосницькими, Кривулею, Нечипоренком, Клавдією, Сонею, Олександром Михайлівною).

Особливої ваги в іпостасі персонажа набуває деструктивний інстинкт (інстинкт смерті, мортидо, Танатос) [4:32; 12:543], що яскраво проявляється в експериментаторстві над «сімейними очагами» родин Сосницьких,

Кривуль, Нечипоренків: «Я ж злий геній їхнього дому, Мефістофель, і навіть не Кирпатий» [2:303].

На думку З. Фрейда, «вся людська поведінка є результатом взаємодії танатоса з еросом». «Через те, що існує гострий конфлікт між збереженням життя (еросом) та його руйнуванням (танатосом), інші механізми (наприклад, зміщення) скеровують енергію танатоса назовні, в напрямку від «Я»» [1:33].

Конфлікт із собою та суспільством трансформувалася у життєву кризу, переоцінку цінностей. Михайлюк бунтує проти моралі, вважаючи її непотребом: «А що таке «чесність» – «нечесність»? Плід людської глупоти, лицемірства й поганого соціального ладу. Закони життя – це інша річ. Усе дурниця: і мораль, і кохання, і життя, – є тільки один біль. Та ще хіба смерть» [2:314]. Ці думки перегукуються з філософією Заратустри Ф. Ніцше: «Навіщо жити? Все – марнота! Жити – це перевінювати полове, жити – це спалювати себе і навіть не зігрітися» [9:202]. «Кого ненавидять вони (добрі та праведні. – А. Д.) найлютіше? Того, хто розбиває їхні скрижалі цінностей, руйнівника, злочинця, що власне є творцем» [9:22].

Так з'явився демонічний персонаж, «цивілізований диявол», Кирпатий Мефістофель, який, свідомий свого мефістофельства, вважає себе вищою людиною, що вправі маніпулювати людьми, гратися їхніми долями. Йому приємно викликати злість, гнів, обурення, відчуваючи при цьому «підлу насолоду», бо вірить, що є винятковою людиною, нарешті, дияволом: «Мені приємно заманути чоловіка на саму гору і зіпхнути його вниз. І той момент, коли в очах, поширених надією і захватом, блискає жах – є найкращий» [2:201].

Михайлюк-Мефістофель своїм награним «диявольським» началом хоче уподібнитися до справжнього Мефістофеля – вищого у своїй зверхності. Але Яків – людина, він не є абсолютним злом і не може ним бути аргіогі, бо все-таки ніщо людське йому не чуже: він переймається проблемами людей (професія спонукає його це робити), є емоційним, вразливим.

Прагнення ж бути злему, всемогутньою істотою, дияволом суперечить природі людини. «Жорстокість руйнує душу, й тіло, й саме життя; вона розтворює не тільки жертву, але й самого мучителя. У цьому порозі знаходить вираження парадокс: у пошуках свого змісту життя обертається проти себе самого» [13:19].

Деструктивна поведінка Михайлюка, його ідея-фікс насправді є лише захистом від роз-

чарування, породженого фрустрацією. У романі це неможливість мати сім'ю з коханою жінкою, через що Михайлюк перетворюється на цинічного «недоробленого Кирпатого Мефістофеля», який здатен на вбивство своєї дитини: «все розбіглося, затаїлось, і на порожньому місці помалу суне щось темне, невиразне, моторошне» [2:338]. Він тричі намагається вбити сина Міку, уявляючи його ланцюгом, який треба розірвати. У ньому бореться інстинкт самозбереження та сексуальний інстинкт (продовження роду): самозбереження для Михайлюка – сім'я з коханою жінкою Білою Шапочкою, а сексуальний інстинкт (батьківський) змушує його прийняти «небажану» дитину. Наслідок боротьби – перемога абсолютного закону життя: «Я з болем одступаю. І чую вже, що тепер всьому кінець: кватирка, жах оченят, це зморщене скривлене личко, це мій біль назавсідги прикували мене до них. Тепер кінець, Шапочко!..» [2:382].

Михайлюк став звичайною людиною, яка любить свій ідеал – Білу Шапочку й сина Міку. «Диявольське» начало зникає, що виявилось у безкорисливій допомозі Нечипоренкові та його родині, прагненні владнати стосунки між Сонею та Сосницьким.

Штучна мораль зазнала поразки, не змогла побороти законів життя, проти яких відчайдушно боровся Кирпатий Мефістофель. Любов до Ганни зміцнила в ньому людину, тому вечорами він розказує Міці казку «про маленьку, кохана дівчинку Білу Шапочку» [2:383]. Але фінал, на нашу думку, все-таки не можна трактувати однозначно: казка про Білу Шапочку, з одного боку, це нездійсненна мрія, нереалізоване бажання, і син тут має сприйматися як позитивна перспектива батька, а з іншого, казка – це фантазія, яка не вийде за межі замкнутого простору кімнати, тому буде вічним нагадуванням про слабкість і нерішучість.

Отже, модель поведінки залишилася невикінченою, бо Михайлюк продовжує писати свої записки, а щоденник – це фіксування перманентного процесу самоусвідомлення й самостановлення.

Такий напрям дослідження роману В. Винниченка «Записки кирпатого Мефістофеля» вважаємо перспективним, оскільки він дозволить глибше, об'єктивніше дослідити внутрішні механізми роздвоєння людського «Я», виведе у площину психоаналітики, дискурсивних практик.

Література

1. Берон Р. Агрессия. — [2-е междунар. изд.] / Роберт Берон, Дебора Ричардсон. — СПб. : Питер, 2001. — 352 с. — (Серия: «Мастера психологии»).
2. Винниченко В. К. Вибрані твори. Оповідання. Повесть. На той бік. Романи. Записки Кирпатого Мефістофеля. Сонячна машина / Володимир Винниченко ; [передм. Л. С. Дем'янівської]. — К. : Грамота, 2007. — 924, [1] с.
3. Энциклопедия литературных героев / [сост. и научн. ред. искусствовед. С. В. Стахорский]. — М. : АГРАФ, 1999. — 495, [1] с.
4. Зборовська Н. В. Психоаналіз і літературо-знавство : [посібн.] / Н. В. Зборовська. — К. : Академвидав, 2003. — 390 с. (Серія : «Альма-матер»).
5. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин ; [гл. ред. Е. Строганова]. — СПб. : Питер, 2004. — 749, [3] с. — (Серия: «Мастера психо-логии»).
6. Ильин Е. П. Психология индивидуальных различий / Е. П. Ильин ; [гл. ред. Е. Строганова]. — СПб. : Питер, 2004. — 700 с.
7. Ліфарєва Н. В. Психологія особистості : [навч. посібн. для вузів] / Н. В. Ліфарєва. — К. : Цент навч. літ., 2003. — 234 с.
8. Лотман Ю. М. Семиосфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки / Ю. М. Лотман ; [сост. М. Ю. Лотман]. — СПб. : Искусство-СПб, 2000. — 700 с.
9. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади / Фрідріх Ніцше ; [пер. з нім. А. Онишка, П. Тарашука]. — К. : Основи, Дніпро, 1993. — 413, [1] с.
10. Панченко В. С. Будинок з химерами. Творчість Володимира Винниченка 1900 — 1920 рр. у європейському літературному контексті / Володимир Панченко. — Кіровоград, 1998. — 272 с.
11. Психологія суїциду : [посібн.] / [за ред. В. П. Москальця]. — К. : Академвидав, 2004. — 286 с. — (Серія: «Альма-матер»).
12. Фрейд З. Вступ до психоаналізу. Лекції зі вступу до психоаналізу з новими висновками / Зигмунд Фрейд ; перекл., з нім. ; [за заг. підг. П. Тарашука]. — К. : Основи, 1998. — 709 с.
13. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Эрих Фромм ; [пер. с нем. ; вст. ст. Павел Семенович Гуревич ; под. общ. ред. Э. М. Телятникова]. — М. : Республика, 1994. — 447 с. — («Мыслители XX века»).
14. Хархун В. П. Поетика роману Володимира Винниченка «Записки Кирпатого Мефістофеля» : автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Валентина Петрівна Хархун. — К., 2000. — 20 с.
15. Шадриков В. Д. Введение в психологию : мотивация поведения / В. Д. Шадриков. — М. : Логос, 2001. — 132, [1] с.

Г. І. Цукур

Неоміфологічні особливості збірки «Вогнища» М. Юрсенар

Цукур Г. І. «Неоміфологічні особливості збірки «Вогнища» М. Юрсенар». Об'єктом дослідження в нашій статті є есеїстична збірка французької письменниці М. Юрсенар «Вогнища». Предмет дослідження – неоміфологічні особливості збірки «Вогнища». Одвічну тему кохання, яка об'єднує ліричну прозу збірки, М. Юрсенар розглядає крізь призму давніх міфологічних історій або переказів. Міфосимволіка есеїв утворює наскрізний ланцюг-коло, що пронизує образний малюнок всієї збірки: час(вічність) – доля – світло – зірка (зірка-смерть) – смерть (загибель, тень) – доля – вічність (час).
Ключові слова: неоміфологічні особливості, міфологеми, міфопоетичний образ, міфосимвол.

Цукур Г. И. «Неомифологические особенности сборника «Костры» М. Юрсенар». Объектом исследования в нашей статье является эссеистический сборник французской писательницы М. Юрсенар «Костры». Предмет исследования – неомифологические особенности сборника «Костры». Вечную тему любви, которая объединяет лирическую прозу сборника, М. Юрсенар трактует сквозь призму древних мифологических историй или легенд. Мифосимволика эссе образует замкнутую цепочку, которая пронизывает образный рисунок всего произведения: время (вечность) – судьба – свет – звезда (звезда-смерть) – смерть (гибель, тень) – судьба – вечность (время).
Ключевые слова: неомифологические особенности, мифологеми, мифопоэтический образ, мифосимвол.